

АРХИВИСТИ И ИСТОРИЦИ – РИЦАРИ НА ПАМЕТТА НА ОБЩЕСТВОТО

*доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева,
ПУ „Паусий Хилендарски“, Филиал – Смолян*

I. Въведение

Поставената темата не е случайно избрана и има за цел да насочи вниманието към взаимоотношенията, интересите, противоречията и възможностите за сътрудничество между архивисти и историци. Често в научната литература именно тези отношения са определяни като: „нелеки“, „трудни“, „сложни/комплицирани“, „небалансиран“, „две страни на една монета“ и др.¹ По същество, резултатите от работата на архивистите и на историците са ключът към паметта на обществото. Ето защо ги определяме като „рицари“, защото усилията и на едните, и на другите са насочени към осигуряване ***дълговечността на паметта на човечеството.***

Макар общата им мисия е ***да изграждат дворците на паметта***, професионалните им отговорности на практика са различни и същевременно взаимозависими. От едната страна са архивистите, като архитекти и сътворци на ретроспективната документална памет на обществото, а от другата – историците, които са интерпретатори и реконструктори на информацията за неговото минало.

Пресечната точка на интересите на двете професионални съсловия се оказват ***архивите, които са институти на колективната историческа памет, заедно с музеите и библиотеките.*** Най-новите стратегии и политики за тяхното развитие са по посока на възможно най-мащабно и цялостно архивиране на обществените процеси, което

от своя страна предполага опазването не само на официалните документи, а и разработването на документационни стратегии и нови подходи при определяне на кръга от фондообразувателите им. Целта е опазване на цялото видово многообразие от документални свидетелства с историческа ценност, в това число и електронните документи. Промените в архивната и технологичната парадигма се оказват сериозно предизвикателство, както за архивистите, така и за историците.

При тези условия архивистът се оказва пряк участник в процесите по формирането, съхраняването и ефективното използване на публичните документални и архивни ресурси, а самата професия придобива все по универсален характер. Съответно, се променят обществените изисквания и очаквания от професионалното обучение по архивистика. Пред университетската архивистика стои задачата да се подготвят, образно казано, **архивисти-ерудити**, които да могат да се справят с новите професионални предизвикателства.

Историците също трябва да бъдат подготвени относно извършващите се трансформации на информационните ресурси на архивите и да разработят модерни изследователски инструменти, осигуряващи по-пълноценното използване на архивните ресурси (в традиционен и електронен формат), за реализиране собствените им научноизследователски цели. През ХХІ в. за тях архивите, освен лаборатории за научни изследвания, са и сериозно професионално предизвикателство.

II. Архивите като научна лаборатория и предизвикателство за историка

Известно е, че в историческата методология един от най-съществените елементи е свързан с проучването на първичните (архивните) материали. По-конкретно, използването на архивните документи предполага и изисква разбирането както на тяхната ценност, така и на недостатъците им. Особено важно в този смисъл е възприемането на архивните източници през призмата на определена философска школа. Изкуството на историческото проучване, освен необходимите аналитични и тълкувателни умения, предполага и познаването на историята на архивите, философията на архивното познание и специфичните архивни процеси и дейности.

Този подход позволява извършването на възможно най-обективни исторически изследвания, които не обслужват предпоставени тези. Затова считаме, че е задължително във всички специалности в хуманитарната сфера и особено в обучението на историците да бъдат включени общообразователни курсове по архивология, архивна теория и методика, и по археография. Само по този начин образованият историк ще е в състояние да разбере онези трудно доловими фактори, които оказват влияние не само върху обхвата и качеството на архивните документи, които използва, но и които по принцип влияят върху историческото изследване и оформянето на тези и заключения². Историците, използващи документалните свидетелства, съхранявани в архивите, трябва да осъзнават степента, до която работата им ще бъде повлияна и от капацитета на архивите да събират, опазват, организират, описват и предоставят за използване тези източници.

В тази връзка на историка са необходими и познания за документирането и архивирането на различните видове фондове и документи, а също и за процесите комплектуване, определяне кръга от фондообразуватели на съответните архиви и др. Така например, официалните документи са продуцирани за подпомагане целите на техните създатели, а не за интересите на следващите поколения или с оглед очакванията и изискванията на бъдещите изследователи. В резултат често тези документи се оказват непълни като информация за миналата реалност. Още повече, че на практика винаги по-малката част от документите на даден фондообразувател надживяват своя създател или конкретната си функция. Следователно, официалните документи като обект на архивиране винаги се селектират от архивисти (с професионална квалификация по архивистика или с липсваща такава, за съжаление).

Що се отнася до личните документи, които са считани за едни от най-интересните и информативни извори, представят само личности от елитите в дадено общество. Ето защо в архивните институции се комплектуват архивни фондове на една представителна извадка от обществено значимите личности. Не малко са случаите на фондиране на документи от един личен фонд в няколко различни архивохранилища³.

Налице е и дефицит на информация за маргиналните субекти и прослойки в обществото. Причината е, че управляващите и съответните институции избягват да се занимават с тях и те не присъстват в официалните документи.

Опитният историк трябва да съзнава спецификата на документиране на общественото битие през различните исторически периоди, като функция на дадено управление, което, на свой ред, е определящо за съдържанието, контекста и пълнотата на документалните свидетелства. Той трябва да знае, как общественият климат и времето регулират архивната селекция, както и какви са възможните пропуски в работата на архивиста във връзка с формирането на публичния архивен ресурс.

Освен това не без значение е нарушаването на доказателствената цялост на документалните свидетелства от създаването им до времето, в което те влизат в полето на интересите на историците. Причините са различни – грижите по архивирането и съхраняването им, тяхното физическо състояние; контролът по използването, унищожаването им и др.

Във все по-сложно устроеното общество изворовите материали имат капацитет да изпреварват времето и пространството. Същевременно, постоянно променящите се научни интереси и постижения в методологията, както и съвременните информационно-комуникационни технологии, генерират оправдан натиск върху архивите да осигурят значително по-широк кръг от информационни ресурси и онлайн достъп на потребителите до тях.

Следователно в новата технологична парадигма архивистите не са „слуги на историка и пазители на документалното наследство“, а партньори с отговорна и независима роля. В тази си роля те също имат своя интелектуален диалог с документите, аналогичен на този, извършван от историците⁴.

Преди всичко, важна е активната творческа роля на архивиста в предварителния анализ на аспекти от миналото и насърчаването на потенциални фондообразуватели, поддържане на подходящо документиране на дейността им, както и стимулиране създаването на нови документи, за да се запълнят съществуващи липси от доказателства.

Архивистите имат професионално задължение да се опитат да культивират необходимите знания и широта в диалога с обществото, което ще им позволи да посредничат между многобройните и често пъти противоречиви изисквания на своите потребители.

Самото физическо присъствие на фондовете и документите в архива не е достатъчно да ги направи използваеми специално за изследователски цели. Процесите на търсене, събиране и запазване трябва да бъдат съпътствани от описателни техники, които разкриват точното им местоположе-

ние, вида и тяхното съдържание. Доказателствата за намесата на архивиста могат да бъдат наистина незабележими за тези, които никога не са виждали документи в „насипно състояние“, и за тези, които не са изследвали лично пълния спектър на предмета и съдържанието на проучвателската си тема. Субективната намеса обикновено настъпва при събирането на документи в няколко насоки: организация и поддръждане; подбор и селекция на нежелани елементи; анализ на предмета и съдържанието им.

Известно е, че в своята работа архивистите се ръководят от провениенципринципа⁵, който помага да се запази оригиналният контекст и връзките между отделните документи, а също и дейностите, които са ги генерирани. За разлика от тях, историците са привърженици на пертиненципринципа⁶. Всъщност, архивната подредба може да определи, как изследователят ще използва големи и сложни колекции. По този начин именно архивистите се оказват в ролята на „архитектите“ или на „съвременните велики разрушители“⁷. На практика при **научно-техническата обработка на архивните фондове** те създават т. нар. „изследователски вход“ в документалните комплекси чрез реализирането на специализираните високоинформативни архивни справочници.

При всички тези процеси е възможен и неизбежен известен субективизъм от страна на архивиста по причина на пропуски в познанията му, определени политически и социални възгледи, пристрастия към дадена философска школа, предразсъдъци, различни библиографски умения, специфични аналитични способности, експертен опит и др. Всъщност и самите процеси по създаване, събиране, обработка и опазване на архивните документи са субективни и извън контрола на изследователя, доколкото в професионално отношение са задължение на архивистите, работещи в учреденските и историческите архиви. За да могат обаче архивите да осигуряват необходимата ретроспективна документна информация на обществото, най-важната предпоставка е наличието на професионално образовани архивисти-специалисти.

Историкът може да компенсира архивните ограничения чрез изграждане на стратегии, насочени към преодоляването им и основно с евристичните си умения. Добрият изследовател може да прецени, каква документация трябва да има; къде може да се намери; какви пропуски най-вероятно са се случили, след като проучи съответните масиви; как да се справи с липсата на изчерпателна информация за конкретната си изследователска цел и как най-добре да компенсира липсата на документални свидетелства.

Най-важно в случая обаче е изграждането на колегиални и балансиранни отношения между историци и архивисти с цел опазване и ефективно управление на документите и документната информация за миналото⁸.

III. Архивният документ – зона за интелектуален диалог между архивисти и историци

Основното поле за посочения професионален „диалог“ и „сблъсък“ между архивисти и историци се оказва, както отбелязахме, именно архивният документ. В професионален аспект те го оценяват и работят с него по различен начин. При това, взаимодействието между историци и архивисти се променя във времето. Функциите на архивиста се трансформират: от „пазител на документи“ той се превръща в активен посредник при изграждането на колективната памет на обществото за цели извън тези на изследователите – защита на гражданите, на правата на човека, на демократичните ценности, осигуряване отчетност и прозрачност в управлението, и др. В съвременното общество архивистът вече е „медиатор, а не пазител“, защото той също твори историята, създавайки архивите“(Тери Кук)⁹.

За историците архивът е място за намиране на информация, необходима за изследванията им. Ключов обаче е начинът за използване на архивните ресурси в процеса на предприетото изследване от историка. В случая, важна е ролята не само на историческото образование, но и познанията, както и уменията за използване на архивните документи и различните видове архивни справочници.

На практика логическите етапи в работата на историка и архивиста с документалните свидетелства съвпадат, с тази основна разлика, че архивистът пръв преминава през целия алгоритъм на тази работа и осъществява всички ключови процедури преди историка. Освен това архивистът *извършва/следва да извършва* специализирана научно-изследователска дейност *и/да* създава теоретични, научни и приложни разработки, което предполага наличие на стартово професионално образование и квалификация по архивистика. На свой ред, професионалното образование е своеобразен индикатор за нивото и състоянието на архивното познание като цяло.

3.1 Етапите от работата на историка и архивиста с документалните свидетелства в съпоставителен аспект

Ако приемем условното разпределението на работата с писмените документални свидетелства между историци и архивисти, според автора на настоящето изследване, се очертават четири основни етапа, които, съобразно присъщите им дейности, могат да се дефинират като: **евристичен, текстологичен, херменевтичен и археографски**. Интересното е, че при процесите комплектуване, експертиза и научно-техническата обработка на фондовете архивистите ги осъществяват последователно, след което същите в се повтарят и в работата на историка с архивните документи. Разбира се, те вече имат различни характеристики и измерения. Преди да представим визираните етапи в сравнителен аспект, като поредица от извършвани дейности и процедури, е необходимо да направим съответните терминологични уточнения:

Евристичният етап на издирване и селекция на писмените документални свидетелства е необходима първоначална и въвеждаща фаза в работата, както на архивиста, така и на историка. От една страна, този етап е най-трудоемък и изисква най-продължително време за проучване. От друга – е истинско предизвикателство и особена „изследователска тръпка“, обусловена от възможности за неочаквани открития или от разочарованието поради липсата на търсената информация. Във всеки случай евристичният етап представлява творчески процес, който предопределя насоките и резултатите на последващата работа на архивиста и историка.

Терминът **евристика** се използва в различни области на научното познание – информатика, история, изворознание, архивистика и пр. Най-често използваното определение за **евристика** (от старогр. εὕρισκο – откривам, намирам), е наука, която се занимава със закономерностите на човешкото мислене при достигане до открития; система на обучение, която цели обучаваните сами да достигнат до научните знания.

От гледна точка на историческата наука е оправдано използването на посочения термин във връзка с евристичния етап от издирвателската работата на историка и натрупването на необходимия комплекс от исторически извори (изворовата база), за реализиране на съответното проучване. В по-тесен смисъл, с оглед на основната работа на изследователя с архивни документи, използваме термина и със значение на: **архивна**

евристика – раздел от архивознанието, изучаващ закономерностите на търсене на информация и разработваща теорията и методиката на архивното издирване. В случая акцентуваме върху работата с първични (архивни) материали, тъй като проучването им е един от най-съществените елементи в историческата методология.

От друга страна, възможна употреба на термина **евристика** е в значение на въвеждащ етап в работата на архивиста, който протича при: процесите на комплектуване; фондиране; проучване и намиране на информация за историята на фондообразователите; и класификацията на документите в рамките на архивния фонд или колекция.

Текстологичният етап е вторият от работа на изследователя с писмените исторически извори, респективно и от работата на архивиста с писмените документи.

По наблюденията на В. В. Фарсобин, най-ранната употреба на термина **текстология** е през 1923 г., когато известният литературовед Томашевски, публикува статията си „Новото за Пушкин“. Факт е обаче, че историците постепенно натрупват опит за работа с текста и през XIX–началото на XX в., те говорят за „филологическа критика“, „филологическо тълкуване“, „критика на текста“ и други, като под това се има предвид проучване на т. нар. „външни особености на текста“. **Текстологията** се заражда с въвеждането в историческите и филологическите изследвания на критическия метод в изследователската практика.

Към средата на XX век историци и филолози спорят за употребата на термина **текстология**: дали е чисто литературоведческа наука и се използва в процеса на изучаване на древни литературни и исторически текстове; дали е специална историческа дисциплина; или е научна област, която решава широк кръг от исторически и литературни проблеми. Дискусиите за употребите и съотношението на предметите, целите и задачите на научните области палеография, текстология и херменевтика разглежда Фарсобин, който стига до изводите, че: те се базират на обща методологическа рамка, в чиято основа стоят принципите за историзъм и обективност; имат еднакъв обект – историческият извор като съвкупност от форма и съдържание; трудността за разграничението им е вследствие на модерните тенденции за интегриране на науките.

През съвременния етап **текстологията** се обособява като самостоятелна наука със своя теория, предмет и методи. Едновременно с това обаче, разглеждайки съотношението между **изворознанието** и **текстологията**,

се налага изводът, че текстологическият анализ може да се разглежда и като част от общата методика на изворознанието. Подобно тълкуване позволява текстологията да се разглежда като един от етапите на извороведското изследване. От друга страна, **текстологията** може да се разглежда и като логичен етап от работата на архивиста с писмените свидетелства.

Най-често срещаното определение за **текстология** е историко-филологическа дисциплина, която разработва принципите и методите за изследване на текстовете на документите и книгите.

В случая използваме термина в значение на същностен – **текстологичен етап** на изследването на архивните документи от историка, чиято основна цел е разработване и създаване на съдържателно-семантичната основа на проучването. Съответно и като наименование на основен етап от работата на архивиста с писмените документи, който протича при описанието на архивните единици и дейностите по определяне външните особености на документа: установяване на неговия произход (автентичност; история на текста; локализация, атрибуция, датирание; социални функции и др.) и разчитане.

Третият етап от работата на историка и архивиста с писмените документални свидетелства е **херменевтичният**.

Относно употребата на термина **херменевтика**, по подобие на **текстологията**, също има дискусии. До XIX в. **херменевтиката** се занимава с тълкуване на библейски и юридически текстове. Преимуществено този термин се употребява в литературознанието. Той се възприема и като философски метод за анализ на текста.

Херменевтика (от гр. ἑρμηνεύω – тълкуващ, обясняващ) – теорията и умението за интерпретиране на текстове с оглед на произхода, езика и съдържанието им, както и „изкуството“ на тяхното разбиране. Тълкуването предполага преди всичко *знание* не само за изследваното явление, но и за неговия контекст. Трябва да са известни мястото, участниците, времето, в което се разглежда дадения обект. След това идва *интерпретацията* – да се открие значението на явлението, да се анализира през гледната точка на съвременieto и изследователя. Накрая е *разбирането* – гледните точки се съпоставят и след тяхното обобщение се достига до по-пълно знание за нещата.

В случая употребяваме термина в значение на етап от изследването на историка на писмените историческите извори, чиято цел е определяне на научно-познавателната ценност на документалните свидетел-

ства, степента на реализация на гносеологическите им функции, както и разработването на практически препоръки на възможностите за употреба на изворите в историческите изследвания. По подобие на горните термини можем да дефинираме този термин и като етап от работата на архивиста с писмените документи, който протича при процесите на експертизата, систематизацията и създаването на високоинтелектуални архивни справочници.

Възможен етап от работата на историка и на архивиста с писмените документи, освен посочените, е и **археографският**. Неговата цел е свързана с археографската обработка и подготовката на документалните свидетелства за публикуване с цел включването им в научно обращение. Обикновено научните публикации на архивни документи, освен че осигуряват равностойна замяна на оригинала, очертават и насочват историците към бъдещите теми за изследване. Този етап следва регламентирани методически правила при подготовката на документи за издаване.

В етимологично отношение терминът **археография** е от древногръцки произход (ἀρχαίος – старинен, древен; γράφω – пиша, преписвам). Първоначалната му употреба съвпада с етимологичното му значение: преписване на старинни (древни) текстове за нуждите на тогавашната обществена практика и интереси от специално обучени писари, наричани съответно „археографи“.

Терминът **археография**, през периода от края на XVII до началото на XIX в. се използва в Италия, Германия, Франция и други западноевропейски страни, но вече успоредно с археологията при проучване на паметниците на изкуството и литературата от гръко-римската древност.

В началото на XIX в. **археографията** се появява в Русия със същото значение, както в посочените западноевропейски страни. Единствената разлика е, че се визират руските средновековни веществени, художествени и писмени паметници. Постепенно обектът на **археографията** се ограничава само с писмените паметници за историята на Древна Рус, а предметът ѝ – с въпросите на тяхното системно издирване, описване и публикуване. **Археографията** се утвърждава в руската научна терминология с ново, различно от Античността и Средновековието значение, като наименование на научна дисциплина и специализирана дейност по публикуването на писмени исторически извори.

В най-ново време използването на този архаичен, многозначителен и следователно спорен термин продължава. Въпреки етимологичното

несъответствие, **археографията** присъства в понятийния апарат и терминологичната система на съвременната наука, включително и в българската. Най-ранната поява на този термин у нас е свързана с учредената през 1905 г. Археографична комисия към тогавашното Министерство на народното просвещение (МНП)¹⁰.

Археографията като понятие се утвърждава в системата на българската научна терминология и в гражданската лексика в началото на 50-те години и под влиянието на Дуйчевите „Лекции по архивистика“. Той разглежда публикуването на документите като една от най-отговорните дейности в архивите и за първи път у нас систематизира и посочва във вид на препоръка за изпълнение най-важните принципи и методи на издаване на документи. Той смята, че **археографията** има за задача да установи начините на описване и издаване на документи. Обосновава възможността за развитието и на българската археография като самостоятелна научна дисциплина със своите специфични задачи, методи, обект и предмет¹¹.

На съвременния етап от развитието на тази дисциплина най-сериозен научен принос по въпросите на **археографията** представляват изследванията на проф. д. и. н. Кънчо Георгиев¹² и проф. д-р Андриана Нейкова¹³.

Съвременната дефиниция за термина **археография** е специална историческа дисциплина, която изучава и разработва принципите и методите за публикуването на писмените исторически извори.

В случая използваме термина, освен в посоченото значение, и като етап от работата на историка и архивиста с писмените документи, обусловен от необходимостта новооткритите исторически свидетелства да бъдат включени в научно обращение чрез публикуването им в определена форма. Считаме, че този етап е един от най-важните, тъй като главна цел и смисъл на тази дейност е създаване на документални издания, предназначени не само изследванията по история, но и за нуждите на обществения живот.

Евристичен етап.

За разлика от работата на историка, тази на архивиста е детерминирана от редица нормативни актове, които той трябва да съблюдава. Това от своя страна ограничава свободата на действие на архивиста в процесите, които са част от евристичния етап. Както споменахме по горе целта на този етап за архивиста е свързана с обезпечаването на процесите по комплектуването на архивите според техния профил, фондирането,

проучването на фонда и фондообразувателите и класификацията на документите в рамките на архивния фонд.

Комплектуването на архивите е процес по системното им попълване с документи според профила на всеки от тях. Целта му е пълната концентрация на документите от определен комплекс и спазването на принципа на териториалната принадлежност. То се извършва подборно и обхваща следните основни дейности: определяне на източниците (учреждения-фондообразуватели и лица) за попълване на документалния състав на архивите; подбор на документите за държавно съхранение и разпределението им по архивната мрежа според признаците за класификация на НАФ; приемане на определените за държавно съхранение документи в архивите след научно-техническа обработка в съответните учреждения-фондообразуватели, след тяхната категоризация и подбор; комплектуване на документи от личен произход чрез различни форми (дарение, завещание, откупуване и др.); определяне на конкретния състав на архивните фондове чрез експертиза на ценността на документите¹⁴.

Фондирането е процесът по класифициране на документите по съответните архивни фондове. Този процес изисква спазването на т. нар. „провениенцпринцип“, според който документите в архива с постоянен състав се отнасят към този архивен фонд, от който произхождат, а вътре във фонда запазват първоначалния си (даден в деловодството) ред. Практиката показва обаче, особено при личните архивни фондове, че често са налични по няколко архивни фонда, свързани с дейността на един и същи фондообразувател, съхранени в различни архивохранилища. Именно подобни случаи дават възможност на историка за архивна евристика и формиране на изворова база в съчетание **архивен фонд – документални следи**, която да гарантира качествени научни изследвания. Този подход създава благоприятни обстоятелства за екипна работа между историци и архивисти при изготвянето на високоинтелектуални справочници от вида **идеален опис**. Този вид архивни справочници обхващат комплекса от всички издирени документи, които са различни по вид и носител, и които физически се съхраняват в различни фондове и на различни места – архиви, библиотеки, музеи.

Евристични умения са необходими на архивиста и при проучването на фонда и фондообразувателя, в резултат на което се съставя историческата справка (история на фондообразувателя и история на фонда). При учреденските фондове е необходимо да се познават законодателните и

други актове, както и съществуващата литература, свързана със създаването и реорганизациите на учредението-фондообразувател. Използват се също документите от самия фонд (отчети, и доклади на ръководството за дейността на фондообразувателя, протоколи от дирекционни и управителни съвети и др.). Важно е да уточним, че при учреденските фондове научно-техническа обработка се провежда само в случай, когато документите на даден фонд или част от фонд на учреждение са приети в историческия архив без научно-техническа обработка¹⁵. Всъщност, обработката на тези фондове би следвало да се извършва от архивиста/те в учредението под методическото ръководство на съответния архив. Това създава доста проблеми при селекцията и запазването на документите, особено сега, когато учреденията-фондообразуватели са законово задължени да предават документите, отделени за постоянно съхранение в исторически архив през 20 години. Печален факт е, след промяната на срока от 5 г. на 20 г. състоянието на немалка част от учреденските архиви е в окаяно и хаотично състояние. Някои от причините за това са: нихилистичното отношение на управленския екип към документите; липса на необходимите квалифицирани специалисти в учредението; отсъствие на системно методическо ръководство и контрол, осъществявани от страна на архивните учреждения. Подобни проблеми рефлектират върху „плътността на фонда“ и качеството на неговия информационен потенциал за бъдещите изследователи.

При архивните фондове от личен произход, за съставянето на историческата справка (биография на фондообразувателя и история на фонда), се проучва съществуващата библиографията, ексцерпират се данни от самите лични документи, а при необходимост се правят интервюта с родствениците и близките на лицето. В пълнота научно-техническата обработка на архивните фондове се извършва именно при личните фондове.

Класифицирането на документите, макар използването на типови класификационни схеми изисква от архивиста добро познаване на цялостната дейност на фондообразувателя, което се постига с издирване, селекция и идентификация на необходимата информация. Класификацията при личните фондове се извършва в зависимост от вида на фонда (личен, семеен или родов), основната дейност на фондообразувателя, вида на документите и пълнотата на фонда.

Описаните процеси и дейности на този етап, определен като *евристичен*, от работата на архивиста често имат приносен характер, осо-

бено по теми, за които липсва библиографска информация. В този смисъл архивистът подготвя и организира документалните свидетелства за по-лесното им ползване от изследователите.

Подобно на историка, през този етап от работата си, архивистът среща редица ограничения и затруднения от различно естество: законодателни; институционални; технологични; лингвистични; психологически и пр. Евентуално сътрудничество между историци и архивисти при евристичната работа би могло да бъде на ниво двустранни експертни и консултантски услуги, които биха подпомогнали преодоляването на различните ограничения в дейността им.

Основната цел, реализирана от историка през този етап, е издирване, натрупване и формиране на изворово-информационната основа на изследването (изворовата база от различни източници). Тази цел може да се осъществи в два варианта: събиране на генералната съвкупност от исторически извори, включително и установяване по пътя на логиката и методите на интерполацията на изгубените исторически извори; подбор на оптимално количество извори с оглед на решаването на поставените изследователски задачи. Основно изискване и в двата случая е спазването на основните принципи на всеобхватност, обективност и научност.

Можем да посочим следните **основни задачи**, които се реализират на разглеждания етап¹⁶:

– проучване на историографията по темата и определяне степента на въведеност на историческите извори в научно обращение (публикациите на изворите);

– установяване на параметрите на корпуса от исторически извори, съхранени в различни архивни институции, ръкописни отдели към библиотеки, архивни колекции в музеи, частни колекции и др.;

– събиране на допълнителна информация за авторите, целите, обстоятелствата и времето на създаване; ареала на разпространение на историческите извори и степента им на въздействие върху заобикалящата ги действителност;

– опит за реконструкция на несъхранените извори по косвени сведения;

– оценка на информационния капацитет на различните места за търсене на информация, което включва преглед на публикациите и архивните фондове с цел установяване на тяхната информационна плътност и потенциал.

Историкът, изследващ дадена тема, е длъжен предварително да си уточни параметрите на изворовата база. За тази цел той осъществява търсене, идентификация и последваща селекция на необходимите исторически извори. За целта осъществява подбор, който му позволява определянето на относително представителна изворова база, необходима за предприетото изследване. Критериите за подбора трябва да са съобразени с: темата, целта, задачите, хронологическите рамки и структурата на разработката; теоретико-методологическа основа на работата; значимостта и достоверността на документалните свидетелства; възможностите на изследователя.

Работата по издирването и събирането на историческите свидетелства зависи от възможностите на изследователя за достъп до тях. По този признак писмените извори условно се делят на: публикувани и непубликувани (архивни) свидетелства).

Публикуваните източници се намират в библиотеката или архива. Търсенето им се осъществява с помощта на библиографски указатели, библиотечни каталози и др.. Историкът трябва да има представа за основните библиографски издания.

Обикновено първо се прави историографско проучване на **научната литература по темата** – монографии, студии, статии и научни съобщения, като се установяват актуалните и недостатъчно проучени аспекти на проблема, както и преглед на бележките под линия, в които могат да се намерят препратки към интересуващите ни исторически извори. След това се издирват **публикациите на документи по темата**, осъществени от предшествениците. Изследователят трябва да притежава солидни познания по археография, за да може да анализира правилно документалните публикации. Обикновено документалните издания според своето предназначение биват популярни, академични (научни) и учебни. В зависимост от това те се различават по степента на археографската им оформеност и наличието или отсъствието на научно-справочен апарат.

Резултатите от проучването на научната литература и документалните публикации позволява да се направят необходимите заключения за степента на въведеност на историческите извори по темата в научно обращение и изводи за недостатъчно проучените аспекти на проблема. Обективната оценка на научната литература и документалните публикации по темата насочват следващата посока на търсене, а именно в архивните учреждения.

Основни хранилища на архивните материали, освен архивите, са и ръкописните отдели на библиотеките и личните колекции. Издирването на архивни документи е твърде дълъг и трудоемък процес. Необходима е култура на информационното търсене, която включва комплекс от различни знания. В процеса на търсене на информация могат да се открият две страни. Едната – представлява **творчески процес**, който има индивидуален, специфичен характер и зависи от интелектуалните възможности на изследвателя и от неговата креативност. Главната особеност на този процес се заключава в установяването и обяснението на връзките между явленията (информация, документи, факти и тм. под.). Другата страна е **техническата работа** във връзка с търсене на допълнителна информация. В широк смисъл той включва методическа подготовка, работа с библиографии, събиране на различна информация, включително и работа с архивни документи.

Намирането и уточняването на необходимите архивни източници се извършва по различни пътища. Чрез официални изследователски инструменти като: използване на архивни справочници (пътеводители, архивни описи, каталози, прегледи и др.) в традиционен и електронен формат; бележки под линия и референция от вторични източници; поръчкови справки и др. Също така могат да се използват и неформални източници от вида на консултации с експерти-архивисти, информация от колеги и др.

Както е известно, издирването на необходимите архивни документи и използването на съдържащата с в тях информация се реализира с помощта на специални информационни средства, наричани **архивни справочници**. Те представляват пособия за търсене на информация за архивните документи и за тяхното съдържание, състоящо се от описанията и исковите им данни, организирани в определен формат. Справочниците се създават от самите архивисти и в своята съвкупност изграждат т. нар. „научно-справочен апарат към архивните документи“ (информация за информацията).

Историкът трябва да бъде подготвен да се справи с извършващите се трансформации на традиционните архивни комплекси в дигитални такива и да разработи стратегии и изследователски инструменти, осигуряващи по-пълноценното използване на архивните ресурси (в традиционен и електронен формат) за собствените си цели. За него архивите освен в научна лаборатория се превръщат и в сериозно професионално предизвикателство. Вън от гореспоменатите констатации можем да изведем и някои ограничения, за достъпа до архивна информация, като:

недостатъчно подробни или некачествено изработени архивни справочници; необработени архивни материали; липса на компетентна помощ; унищожени, изгубени или в частни ръце архивни материали; ограничения, наложени от съответната правна регламентация и законодателна рамка най-често в областта на секретността и сигурността; институционални ограничения, свързани с от работното време на архивните институции, неприемливите понякога условия, бавното търсене на необходимата информация и др. под.; лингвистични; палеографски; психологически; технологични; географски и др.

Посочените ограничения много често засягат работата на изследователя. Некоректно изработените справочници водят до загуба на време за отсяване на материал, който не е свързан с темата. Именно *архивната евристика* на практика помага за преодоляване на посочените пречки.

Историкът може да компенсира архивните бариери чрез изграждане на стратегии конкретно насочени към преодоляването им, но и с евристичните си умения. Добрият изследовател ще може да прецени каква документация трябва да има; къде може да се намери; какви пропуски най-вероятно са се случили, когато съответните масиви са преглеждани и описани; как да се справи с липсата на изчерпателна информация за изследователската си цел и как най-добре да компенсира липсата на писмени свидетелства. Коректно е да отбележим, че независимо от скоростта на извършващите се трансформации под влияние на информационно-комуникационните технологии, полетата за архивна евристика в работата на изследователите остават. Аналитичните и тълкувателните умения при работата с архивни източници са също толкова необходими на учения в цифровия век, колкото и преди. Потребно е обаче, подобряване на услугите, предоставяни от архивите, според нуждите на своите потребители и създаване на следващо поколение онлайн-справочници, организирани подходящо и лесни за използване¹⁷.

Необходимо е да отбележим, че евристичният етап води до получаването на няколко важни за изследователя резултата:

– издирена и събрана изворова база, съдържаща оптимално количество информация, достатъчно представителна за решаването на поставения изследователски проблем;

– оценка на точността на възпроизведените текстове, степента на професионалност на археографската им обработка и въвеждане в научно обращение на некоректно публикуваните извори;

– изследователят получава възможност да оцени информационния потенциал на издирените материали и да изработи препоръки за практическото им използване.

Сформирайки изворовата база на изследването, историкът пристъпва към втория етап от работата си – текстологичния. Този етап осъществява и архивистът при работата си с писмените архивни документи, които по-късно ще използва историкът. Работата на архивиста оставя възможности за архивна евристика на историка, който трябва да компенсира пропуските, да коригира откритите грешки, за да подреди проучвателския си пъзел в зависимост от идейните си възгледи и пристрастия. На практика трудът на историка с времето също се превръща в архив и процесите отново се повтарят. Съществената разлика, обаче е че историците могат да изграждат „предпоставени тези“ и да продуцират манипулирана памет.

Текстологичен етап.

Този етап в работата на архивиста протича при някои от ключовите дейности при научно-техническата обработка, като систематизация на документите (по основните раздели на класификационната схема; вътре в основните раздели и групи на схемата) и описанието на архивните единици.

Тези дейности предполагат разчитане (съответно правилно разбиране на текста и изясняване на неговия смисъл) на документите и определяне на техните ключови характеристики: автентичност; авторство (атрибуция), време (датировка) и място (локализация) на създаване на документа. Само след изясняването на тези характеристики на документите е възможна тяхната систематизация по определен признак – номинален, тематичен, хронологически, предметно-въпросен, функционален или пр.¹⁸

Именно след това е възможно описанието на архивните единици, което по същество е съставна част от научно-техническата обработка на архивните фондове. Чрез описанието на архивните единици се разкрива съставът и съдържанието на документите във всяка една от тях с цел осигуряване на бързото им издирване. На практика извършените от архивистите дейности подпомагат изследванията на историка, който също трябва да извърши тези процедури, но не като първични, а като проверка за установяването на тяхната точност.

Много често обаче на този етап са възможни пропуски, неточности и грешки при архивистичната обработка на материалите, за които историкът трябва да си дава сметка, като напр.: систематизация на документите и обединението на разнородни материали в една архивна единица; разделя-

нето на документи, които представляват едно съдържателно цяло с такива, отделени в други архивни единици; разделянето на документи, които са едно цяло в различни архивни единици; прецизирането и детайлизирането на заглавията на архивните единици (некоректно съставени поради лош почерк, написани на чужд език, небрежност, пропуски в познанията и др.).

Възможност за сътрудничество между историци и архивисти на този етап има при дейностите, които се предприемат от историческите архиви по усъвършенстването на описанието, пресъставянето и публикуването на архивните описи. Това е изключително необходимо, за да бъде максимално разкрит информационния потенциал на архивните материали за ползвателите на ретроспективна документна информация. В този смисъл текстологичният етап от работата на историка с архивните документи играе прецизираща и коригираща роля, стига обаче историкът да е достатъчно добре професионално подготвен, за избегне всички капани, заложен при архивистичната обработката на документите. В противен случай, като често се случва, грешките обикновено се мултиплицират, което от своя страна води до погрешни научни тези.

Определянето на целите и задачите на този етап за историка също има важно теоретическо и приложно значение. Решението му обуславя методологическия подход на историка и е пряко свързан с разбирането за крайната цел на изследването.

Текстологическото изучаване на историческите извори се базира на информацията, събрана в процеса на търсене. Качественото изпълнение на задачите и съблюдаване на закономерностите на евристическия етап, улеснява до голяма степен текстологичната работа.

Целта на текстологичния етап е на практика е свързана със създаване на съдържателно-семантическа основа на проучването. Реализацията ѝ на практика включва изучаването на атрибутивните, отличителните и индивидуални признаци на всеки отделен исторически извор. В процеса на текстологичната работа се използват методи от различни научни области и най-вече инструментариума на т. нар. специални исторически дисциплини¹⁹.

Можем да обособим няколко групи задачи:

- т. нар. „визуални“ задачи – изучаване на всички атрибути и признаци на материалния обект, особеностите на неговата форма и структура;
- задачи, свързани с прочитане на текста, разбирането и изясняването на смисъла му;

– задачи за установяването на авторството, времето и мястото на създаване на извора;

– задачи относно установяване произхода и историята на текста и социалните му функции;

– задачи за установяване автентичността на текста.

Реализацията на посочените групи задачи позволява да се получи всеобхватна представа за външните особености на текста, прочитането и функционирането му в отминалата реалност.

Към този етап можем да отнесем следните процедури:

– ***Определяне външните характеристики на извора;***

Установяването на външните особености на писмения документ помага да се определи неговата автентичност и да се датира текстът. Тази процедура включва в себе си изясняване на: материала, на който е създаден изворът; средства и способности за фиксиране на информацията; форма; размер на площта; знаковата система, чрез която е предаден текстът; цветово оформление, илюстрации и щампи; елементи на конструкцията; степен на запазеност на историческия извор и пр.

Външният облик, размерът, формата, структурата, графичните особености и текстът, изразени чрез различни способности и знакови системи са присъщи елементи в комплекса, представящ дуалистичната природа на историческия извор. Всички горепосочени характеристики, определят извора като материален обект на своята епоха, нейна част и отражение.

След разглеждането на външните особености на документа, може да пристъпи към установяване на неговия произход.

– ***Установяване произхода на писмения документ;***

Документите изначално функционират в действащи в миналото социално-културни системи, институции и корпорации. Процедурата за установяване на произхода включва следните операции:

– *установяване на автентичността;*

– *изясняване на историята на текста, определяне на неговия оригинал и следващите варианти.*

След тези процедури следва да се проучат външните обстоятелства за появата на историческото свидетелство.

– ***Определяне на времето (датировка) и мястото (локализация), на възникване на текста, установяване на неговия автор (атрибуция);***

Времето, мястото на възникване и авторството са фундаментални характеристики на писмените свидетелства.

Те определят пространствено-времевите и културните рамки на фактите в извора и създават решаващите предпоставки за оценката и достоверността на сведенията.

– Установяване причините, целите и историческите обстоятелства на появата на текста; определяне на социалните му функции в миналото.

Възникването на всеки документ е детерминирано от редица обстоятелства. Затова е важно да се разбере историческата реалност, в която изворът е възникнал и функционирал. Без това са невъзможни неговия анализ и интерпретация. Пораждащите извора исторически обстоятелства много силно се отразяват в съдържанието му. Важна роля за това имат социокултурните функции на паметника в миналото. Неговите функции обясняват причините за възникване на текста и определят конюнктурните влияния върху него.

Изяснявайки смисловото значение на текста изследователят преминава към изучаване на фактологическото съдържание и оценка на достоверността на сведенията²⁰.

Херменевтичен етап.

В практико-приложната дейност на архивиста може да се счита, че херменевтичният етап протича при експертизата на ценността на документите и при съставянето на научно-справочния апарат (НСА) в архивите. Целите му са познавателни и са свързани с определянето ценността на документите за постоянно запазване (архивиране с историческа цел) и със създаването на високоинтелектуални информационни продукти, каквито са архивните справочници. Всъщност, от една страна архивистът, в ролята си на селектор, определя кои материали ще се съхранят завинаги, а от друга изработва справочниците, които разкриват, така необходимия за историка контекст на информацията и позволяват „изследователския вход“ към нея²¹. Чрез работата си архивистите осигуряват съществуването на вътрешните взаимовръзки между документите, както и на връзката им с външния свят. Независимо от вида на информационния носител, взаимозависимостта на архивната информация се обуславя от функциите и дейността, на които тя е основана.

Под експертиза на ценността на документите обикновено се разбира изучаването на документите въз основа на критерии за тяхната ценност с цел определяне на сроковете за съхранение на документите и подбора на част от тях с цел историческо архивиране (за постоянно съх-

ранение). Целта е осигуряване информативност и „плътност“ на архивния фонд, като се спазват определени научни принципи и критерии (значение на фондообразувателя; значимост на отразените събития; време, място и автор на създаване на документа; степен на съхраненост; външни особености, юридическа сила и др.). От особена важност е оценката на съдържанието на документите и техните комплекси, която е възможна след извършените процедури в рамките на текстологичния етап. Критериите при оценката на съдържанието са свързани с оценка на: вид и разновидност на документите; новост, наситеност и уникалност на съдържанието; пълнота на информацията; степен на обобщеност и повтораемост на съдържанието и др.²² Споменатите принципи и критерии се прилагат комплексно, за да се постигне максимална обективност при селектирането на документите за постоянно запазване.

Известно е, че за архивните описания е характерна висока степен на йерархичност. Описанието на документите във всеки архив се реализира на три нива в съответствие с тяхната организация — фонд, архивна единица, документ. Всяко ниво на описание се свързва със следващото по-високо ниво, за да се изясни позицията на дадената единица вътре в йерархията. В резултат се осигурява необходимата връзка с контекстуалната информация. Последната винаги трябва да бъде описана на най-високото ниво, а връзките между различните нива подпомагат на изследователя да види картината най-широки рамки²³.

Системата на НСА към архивните документи е комплекс от взаимосвързани справочници и информационни документи на архивите, създадени на единни научнометодически основи за осигуряване съхраняването и търсенето на документи и документна информация. НСА е в основата на информационната система на съвременните архивни учреждения и представлява „информация за информацията“. В съвременните условия и процеси по дигитализацията на традиционните документални комплекси и архивни справочници би трябвало да се съхрани специфичната йерархична систематизация, регистрация и описание на архивните фондове, архивни единици и документи в състава на Националния архивен фонд, за да се избегнат възможните преднамерени манипулации. В случая основната идея на професионалните методи на йерархичното архивното описание е да се открие достъп до контекста, като основа за изследване. Това от своя страна е и основна предпоставка за реализирането на херменевтичния етап и в работата на историка.

Целта на този етап от работата на историка с писмените документи се състои основно в определяне на научно-познавателната ценност на историческия извор и степента на реализация на гносеологичните му функции. Също така на този етап се изисква разработване на практически препоръки за възможности за употреба на писмените свидетелства в историческите изследвания. Можем да открием няколко основни момента, който е необходимо да бъдат изяснени.

– Проучване на фактическото съдържание на текста на писмения извор и определяне неговото съответствие с историческата реалност;

Анализът на фактическото съдържание и оценката на достоверността на писмените свидетелства са най-важни за подготовката на изворовата база за изследването. В резултат на тези процедури изворът става част от съвременната на историка научна и социална култура. Първо, е необходима идентификация на съдържащите се в известието исторически факти и разкриване в пълнота на социокултурната им информация. Второ, определяне на съответствието на фактическото съдържание на извора с историческата действителност, оценка на точността и достоверността на данните. Конкретно за оценка на достоверността е нужно да се изясни: националната и социалната среда на произход на извора; да се очертае кръгът на ценности и идеали в дадената среда; да се определи влиянието на автора в подбора, фиксацията и оценката на събитията, фактите и лицата. Значение в оценката на достоверността имат и аспекти като – осведомеността на автора, източниците на неговата информираност (слухове, свидетелства на очевидци, лични впечатления, документи), способа на подбор и обработка на информацията и неговите аналитически способности. Освен това трябва да се има предвид влиянието върху автора на обществената атмосфера и политическата обстановка по време на създаване на източника. Най-важна обаче е съпоставката на данните от извора и техния анализ²⁴.

– Извороведски синтез.

Синтезът е завършващият етап при изучаването на историческите изври. Опирайки се на резултатите от анализа историкът обобщава работата си, осъществявайки аналитичен синтез. Целта му е цялостна реконструкция на историческото свидетелство като органическа част от културата на своето време и общността, която го е създала. Необходима е и аргументирана оценка на културното значение на извора, за да се направят препоръки за научно-практическото му използване.

Археографски етап.

Възможен етап от работата на архивисти и историци с писмените исторически свидетелства, освен посочените, е **археографският**. Неговата основна цел е свързана с археографската обработка и подготовката на историческите извори за публикуване с цел включването им в научно обращение под различна форма. Обикновено научните публикации на архивни документи, освен че осигуряват равностойна замяна на оригинала, очертават и насочват историците към бъдещите теми за изследване. Този етап следва регламентирания методически правила при подготовката на документи за издаване²⁵.

Чрез документалните издания се поставят научните проблеми още с подбора и публикуваните извори по предварително избраните теми, въпроси и т. н. Наличието на такъв публикуван материал не може да бъде отминато и пренебрегнато от изследователите. Това задължава и осигурява по-голяма обективност при определяне на кръга от извори в процеса на историческите изследвания. Документалните издания са едновременно част от изворовата база и от историческата книжнина.

Именно от подбора на исторически извори за публикуване и качеството на научната им обработка зависят възможностите за създаване на предпоставени манипулации точно чрез документите.

Необходимо е обаче да уточним, че архивистът, който преди история се запознава с историческите свидетелства има възможност пръв да въведе в научно обращение неизвестни документални свидетелства. Разбира се, това не лишава историците от възможности за археографска дейност. Всъщност, в рамките на този етап е възможно и пълноценно сътрудничество между историци и архивисти с оглед обогатяването на печатната изворова база и създаването на качествени документални издания под различна форма и вид.

Направения кратък обзор показва, че в основни линии, макар и детерминирани от спецификата на съответното професионално и научно поле, отговорностите и етапите в работата на архивистите и историците във връзка с документалните свидетелства логически съвпадат и са тясно обвързани. На тази основа, може да се приеме, че в определена степен професионалните умения и качеството на работата на едните и другите оказват влияние при осъществяването на професионалните им дейности и отговорности.

IV. Архивите на бъдещето

Независимо от различията, сътрудничество между историци и архивисти е още по-необходимо в информационно-електронната епоха и осъществяването на глобалната цел за създаване на световно архивно информационно пространство. Специфичните процеси и дейности предполагат различни нива на сътрудничество, а именно: *при разработване на стратегии за документиране; при оценка на архивните материали; при създаване на информационните системи на архивите и създаването на интелектуални модели на ново поколение справочници; при предоставянето на референтни услуги; при разработването на изследователски инструменти за работа в новите информационни и мрежови условия и др.*

Историкът трябва да признае на архивистите важноста на работата им в документирането, управлението и опазването на публичния документален и архивен ресурс. Това ще им позволи да открият за себе си това, което архивистите вече са направили и да го използват пълноценно. От друга страна, информационно-комуникационните технологии осигуряват онлайн достъпа на историка до информационните ресурси на архивите и съвременни е-услуги, което изисква архивите да разясняват на историците и останалите си потребители промените в информационната си система, наличието на електронни справочници и тяхната организация, резултатите и приоритетите в дигитализацията на традиционните документални комплекси, както по принцип и всички иновации в областта на документалния и архивен мениджмънт.

В заключение още веднъж бихме искали да подчертаем, че е несъмнена необходимостта от взаимното опознаване на професионалния профил на архивисти и историци, и осъществяването на пълноценно партньорство между тях, като предпоставка за опазването на националното документално наследство и историческата ни памет.

Бележки

¹ *Robert, Jean-Claude.* History, Archives and the Internet. – Culture & History Digital Journal, 1(1): e004. doi; <<http://dx.doi.org/10.3989/chdj.2012.004>>, 20. 04. 2013, 13.00 h.

² *Lucas, L.* The Historian in the Archives. Limitations of Primary Source

Materials, <<http://collections.mnhs.org/MNHHistoryMagazine/articles/47/v47i06p227-232.pdf>>, 20. 05. 2013, 23.00 h.

³ Lucas, L. Ibidem.

⁴ Cook, Terry. Landscapes of the Past: Archivists, Historians and the Fight for Memory. Public Lecture The Ministry of Culture for Spain and The National Historical Archives Madrid, Spain; <en.www.mcu.es/archivos/docs/mc/ahn/conferencia_terry_cook.pdf>, 17. 04. 2013, 23.17 h.

⁵ Принцип на уважение към фонда – принцип, според който документите в архива с постоянен състав се отнасят към този архивен фонд, от който произхождат, а вътре във фонда запазват първоначалния си ред.

⁶ Принцип на пертинентността – принцип на класификация на документи с различен произход, при която те се обединяват в групи по предметни и други съдържателни признаци.

⁷ Cook, Terry. Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives. – *Archivaria*, 2001 <<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/12792>>, 03. 05. 2013, 22.17 h.

⁸ Wendy Duff, Barbara Craig, Joan Cherry. Finding and Using Archival Resources: A Cross-Canada Survey of Historians Studying Canadian History. – *Archivaria* 58; <<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/12479/13592>>, 14. 06. 2013, 21.35 h.

⁹ Cook, Terry. Landscapes of the Past ..., Ibidem.

¹⁰ Нейкова, А. Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история. – ГСУ. Исторически факултет, 2000, № 84–85, 288–325; Нейкова, А. Археография в българской научной терминологии. – *Bulgarian Historical Review*, 1991, № 4, 85–89. <<http://electronic-library.org/>>, 23. 04. 2013, 23.10 h.

¹¹ Дуйчев, Ив. Лекции по архивистика. София, 1993. <<http://electronic-library.org/books/Book%200005.htm>>, 12. 04. 2013, 23. 50 h.

¹² Георгиев, К. Въпроси на българската археография. София 1970.

¹³ Нейкова, А. Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история. – ГСУ. Исторически факултет, 2000, № 84–85, 288–325.; Нейкова, А. Археография в българской научной терминологии. – *Bulgarian Historical Review*, 1991, № 4, 85–89; Нейкова, А. Нормализацията на правописа при публикуването на българските архивни документи от епохата на Възраждането. – ИДА, 1979, № 38, 95–105; Нейкова, А. Идеи и програми за издирване и публикуване на извори за българската история (1878–1944 г.). – Във: Университетски

изследвания и преподавания на българската история у нас и в чужбина. Международен симпозиум. Смолян 1984. Т. II. Ч. 12. Смолян, 1988, 39–50; *Нейкова, А.* Двустранните и многостранните документални издания — принос към изворовата база на изследванията по българистика. – Във: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 22. С., 1988, 233–241; *Нейкова, А.* Приносът на проф. Петър Мутафчиев към печатната изворова база на българската историческата наука. – Във: Професор Петър Мутафчиев познат и непознат. С., 1997, 114–126; *Нейкова, А.* Петър Мутафчиев и идеята за „Monumenta Bulgariae Historica“. – ИДА, 1993, № 66, 5–24. Посочените изследвания в електронен вариант на адрес: <<http://www.electronic-library.org/>>.

¹⁴ *Ст. Петкова, К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, А. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев.* Методически кодекс. Част. 1. Организация и управление на архивното дело, архивна мрежа и комплектуване на архивите. С.: ГУА при МС. Издателство и печатница при Комитета по единна система и социална информация при Министерския съвет, 1982. 70 с.: <<http://electronic-library.org/books/Book%200001.html>>, 03. 04. 2013, 22. 34 h.

¹⁵ *Ст. Петкова, К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, А. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев.* Методически кодекс. Част. 2. Методически указания за работа с документите в архивите на НРБ – обща документация. С.: ГУА при МС. Издателство и печатница при Комитета по единна система и социална информация при Министерския съвет, 1982. 388 с.; <<http://electronic-library.org/books/Book%200012.html>>, 29. 03. 2013, 11.10 h.

¹⁶ *Георгиева Н. Г.* Источниковедение: теоретическите проблеми. <http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/files.php?f=pf_faee574d612fc29e89244309408a9a0e>, 23. 04. 2013, 24.50 h.

¹⁷ *Rhee, Lim Hea.* Modelling historians' information-seeking behaviour with an interdisciplinary and comparative approach. <<http://informationr.net/ir/17-4/paper544.html#UOhFiqywaqA>>, 28. 04. 2013>.

¹⁸ *Ст. Петкова, К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, А. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев.* Методически кодекс. Част. 2. Методически указания за работа с документите в архивите на НРБ – обща документация. С.: ГУА при МС. Издателство и печатница при Комитета по единна система и социална информация при Министерския съвет, 1982. 388 с.

¹⁹ Медушевская О. М. Источниковедение: Теория, история и метод: учеб. Пособие. М., 1996. 80 с. <<http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/medushevskaja/>>, 28. 04. 2013, 20.50 h.

²⁰ Никулин П. Ф. Теория и методика источниковедения в отечественной истории X–начала XX вв: учебное пособие. Томск. 2000. <<http://www.humanities.edu.ru/db/msg/25621>>, 12. 02. 09, 22.54 h.

²¹ Ст. Петкова, К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, А. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев. Методически кодекс. Част. 2. Методически указания за работа с документите в архивите на НРБ – обща документация. С.: ГУА при МС. Издателство и печатница при Комитета по единна система и социална информация при Министерския съвет, 1982. 388 с.; <<http://electronic-library.org/books/Book%200012.html>>, 29. 03. 2013, 11.10 h.

²² Пак там.

²³ Нейкова, А. Дигитализация на архивните ресурси, научна комуникация и професионално архивно образование в мрежовото общество. – Доклад, изнесен на конференция, организирана от СУ „Св. Климент Охридски“ и Държавна агенция „Архиви“ на тема: „Архивите, университетите и дигитализацията на културно-историческото наследство“, 19 ноември 2012 г.

²⁴ Медушевская О. М. Цит. съч.

²⁵ Петкова, Ст., К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, А. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев. Методически кодекс. Част. 4. Правила за публикуване на архивни документи. С.: ГУА при МС. Издателство и печатница при Комитета по единна система и социална информация при Министерския съвет, 1982. 98 с. <<http://electronic-library.org/books/Book%200020.html>>, 30. 04. 2013, 13.45 h.